

За межами покарання. У спогадах про Великдень...

<https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/za-mezhamy-pokarannya-u-spogadah-pro-velykden/>

Опубліковано 16.05.2025

Ву **Lexinform**

**Вячеслав Туляков, професор кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, член-
кореспондент НпрНУ**

AI SUMMARY

Стаття розглядає символізм Великодня та його зв'язок з ніччю, аналізуючи філософські й релігійні аспекти. Також досліджуються правові обмеження, які застосовуються до осіб, звільнених з місць позбавлення волі, зокрема адміністративний нагляд, пенсійне забезпечення, сімейні та трудові правовідносини, житлові права, а також обмеження після зняття або погашення судимості, що викликає особливе занепокоєння.

Якщо Великдень (грец. μεγάλη ημέρα – «великий день», новогрецькою – Νεγιάλι Νέρα, Nejali Nera) пов'язаний із циклом Місяця – а саме настає в першу неділю після першого повного Місяця після весняного рівнодення, то чому ж ми не говоримо про Велику ніч, яка мала б логічно й символічно передувати чи йти слідом за ним?

Трохи філософії

Великий день і відсутність Великої ночі: філософія пасхального світанку? Великдень – це не лише головне свято християнського світу, а й дивовижна подія, що синтезує релігійні уявлення, природні цикли й глибоку символіку світла і темряви. Його календарне місце визначається через астрономічний алгоритм: перша неділя після першого повного місяця після весняного рівнодення. Тобто свято має місячно-сонячну природу, де важливу роль відіграє повний Місяць.

Це вказує на зв'язок із темрявою – адже саме в повний Місяць ніч досягає свого світлого апогею. І все ж, попри цей місячний чинник, ми маємо Великий день, але не маємо Великої ночі.

У язичницькій традиції ніч часто мала окремий ритуальний статус: у ніч проводилися жертвоприношення, посвяти, магичні практики. Вальпургієва ніч – язичницько-народне свято, приурочене до 30 квітня – є фіксованою датою, на відміну від рухомої Пасхи. Вона символізує кульмінацію темряви, останню ніч перед остаточним торжеством літа й світла. Але це – ніч «до», тоді як Великдень – це день «після».

Великдень – це день воскресіння, перемоги світла над смертю. А ніч, яка йому передує, Велика субота, має інший сенс – це ніч очікування, мовчання, потойбічної тиші. Це ніч, в яку, за апокрифами, Христос сходить у пекло, щоб вивести душі праотців. Вона сакральна, але не має назви «Велика ніч», бо її кульмінація – світанок.

Отже, християнська логіка – логіка світла, дня, воскресіння. Ми не називаємо ніч «великою», бо вона – лише необхідний переддень одкровення. Проте у межах діалектики світла й темряви ми можемо поставити запитання: чи можна зрозуміти велич дня без величі ночі?

Доля людини, яка пройшла через систему кримінального правосуддя, часто нагадує давню біблійну історію про трьох засуджених на Голгофі. Подібно до того, як Варавва отримав помилування, а двоє інших були розп'яті разом із Христом, сучасне суспільство по-різному ставиться до тих, хто одного разу переступив закон. Навіть після формального завершення покарання багато засуджених продовжують нести тягар минулого через різні правообмеження, що виходять за рамки Кримінального кодексу України.

Адміністративний нагляд

Згідно із Законом України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» № 264/94-ВР, до певних категорій колишніх ув'язнених застосовується система контролю, яка включає регулярну реєстрацію в органах внутрішніх справ, заборону перебувати в певних місцях та залишати місце проживання в певний час. Це створює суттєві обмеження свободи пересування та вибору місця проживання.

Пенсійне забезпечення та соціальне страхування. Час перебування в місцях позбавлення волі часто не зараховується до страхового стажу згідно з п. 3 ст. 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» № 1058-IV, якщо засуджений не працював у цей період. Це значно впливає на майбутнє пенсійне забезпечення колишніх ув'язнених.

Сімейні правовідносини. Згідно зі ст. 110 Сімейного кодексу України перебування одного з подружжя в місцях позбавлення волі може стати підставою для спрощеної процедури розлучення. Крім того, згідно зі ст. 164 СК України особа може бути позбавлена батьківських прав, якщо вчинила умисний злочин проти дитини або іншого з подружжя.

Трудові обмеження. Закон України «Про державну службу» (№ 889-VIII) у ст. 19 забороняє займати посади на державній службі особам, які мають судимість, несумісну із зайняттям посади. Аналогічні обмеження встановлені для адвокатів (ст. 6 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» № 5076-VI), суддів, нотаріусів та багатьох інших професій.

Житлові права. Згідно зі ст. 71 Житлового кодексу України за особами, засудженими до позбавлення волі, житло зберігається за умови, що термін позбавлення волі не перевищує шести місяців. При більш тривалих термінах збереження житла залишається на розсуд суду.

Обмеження після зняття та погашення судимості

Особливе занепокоєння викликають правообмеження, які продовжують діяти навіть після офіційного погашення або зняття судимості, що суперечить ст. 88 Кримінального кодексу України, згідно з якою погашення або зняття судимості «анулює всі правові наслідки, пов'язані із судимістю».

Однак ряд спеціальних законів загалом встановлює безстрокові обмеження:

- 1) згідно зі ст. 64 Закону України «Про Національну поліцію» (№ 580-VIII) особи, які мали судимість, не можуть бути прийняті на службу в поліцію навіть після погашення судимості;
 - 2) Закон України «Про прокуратуру» № 1697-VII у ст. 27 містить аналогічну заборону для роботи в органах прокуратури;
 - 3) Закон України «Про захист дітей» № 2402-III забороняє особам, які коли-небудь були судимі за певні категорії злочинів, працювати з дітьми навіть після погашення судимості. Особливо суворі обмеження після судимості встановлені для осіб, засуджених за корупційні правопорушення. Згідно зі ст. 22 Закону України «Про запобігання корупції» (№ 1700-VII) особи, які були притягнуті до відповідальності за корупційні правопорушення, не можуть бути призначені на посади в державних органах або органах місцевого самоврядування протягом трьох років з дня відбуття покарання або звільнення від покарання. Що особливо важливо, ці обмеження продовжують діяти навіть після погашення або зняття судимості.
- Закон України «Про очищення влади» (№ 1682-VII, «закон про люстрацію») також встановлював заборони на зайняття певних посад для осіб, які займали відповідальні посади при попередніх урядах або були притягнуті до відповідальності за корупційні діяння. Ці обмеження часто мали незворотний характер, що викликає питання про їх відповідність принципу пропорційності.
- Подібні заборони містяться і в Законі «Про санкції» № 1644-VII, який уможливорює накладення обмежень на осіб, які створюють загрози національній безпеці, незалежно від факту засудження за кримінальні правопорушення, наявності судимості та строків її погашення. Я вже не говорю про кримінальну статистику та облікові дані осіб, засуджених за кримінальні правопорушення.

Ми ж прямуємо до ЄС?

Так от – у країнах Європейського Союзу підхід до судимості суттєво відрізняється.

У Німеччині, згідно з Федеральним законом про центральний реєстр (Bundeszentralregistergesetz), після певного періоду (який залежить від тяжкості злочину – від 5 до 20 років) інформація про судимість особи автоматично видаляється з публічних баз даних і не може бути підставою для дискримінації. Особливістю німецького підходу є диференціація періодів залежно від тяжкості злочину та реінтеграційної поведінки засудженого.

У Франції діє система «реабілітації» (Code de Procédure Pénale, статті 782-800), яка передбачає повне відновлення в правах після встановленого законом терміну. Французька система передбачає як автоматичну реабілітацію після спливу певного строку (залежно від тяжкості злочину), так і судову реабілітацію за клопотанням засудженого, що може настати раніше за наявності доказів виправлення.

У Швеції дані про судимість стають недоступними для більшості роботодавців через 5–10 років після відбуття покарання, згідно із законом про дані судимості (Lag om belastningsregister). Шведська модель передбачає градацію доступу до інформації про судимість: деякі державні органи мають розширений доступ, але приватні роботодавці отримують лише обмежену інформацію.

Практика Європейського суду з прав людини

ЄСПЛ неодноразово розглядав питання, пов'язані з правообмеженнями після судимості:

- справа «Таммер проти Естонії» (Tammer v. Estonia, заява № 41205/98, рішення від 6 лютого 2001 року): Суд розглядав справу щодо обмежень професійної діяльності після судимості. У рішенні ЄСПЛ підкреслив, що довічна заборона на певні види професійної діяльності після погашення судимості є непропорційною й порушує право на повагу до приватного життя. Суд наголосив, що будь-які обмеження мають бути обмежені в часі та пропорційні.
- «Сідабрас і Джяутас проти Литви» (Sidabras and Džiautas v. Lithuania, заяви № 55480/00 та № 59330/00, рішення від 27 липня 2004 року): ЄСПЛ розглядав справу про заборону колишнім співробітникам КДБ працювати в державному та деяких секторах приватного сектору. Суд визнав, що такі широкі обмеження на працевлаштування без індивідуальної оцінки можуть порушувати право на повагу до приватного життя згідно зі ст. 8 Європейської конвенції. Фабула справи стосувалася заявників, яким було заборонено працювати в державному секторі та деяких приватних компаніях через їхнє минуле, пов'язане зі службою в КДБ.

- рішення Європейського суду з прав людини у справі «Хірт проти Сполученого Королівства (№ 2)» (Hirst v. the United Kingdom (No. 2), заява № 74025/01, рішення Великої палати від 6 жовтня 2005 року) стало знаковим у питанні виборчих прав засуджених. Суд постановив, що автоматичне й недиференційоване позбавлення виборчих прав усіх засуджених до позбавлення волі порушує статтю 3 Протоколу № 1 до Конвенції. Водночас ЄСПЛ не визнав саму практику позбавлення виборчих прав неправомірною, але наголосив на необхідності індивідуального підходу.

Ситуація в Україні

Історично в Україні існував підхід, подібний до британського, який було розглянуто в справі «Хірт». Конституція України 1996 року гарантує право голосу всім громадянам, які досягли 18 років (стаття 70), без прямої згадки про обмеження для засуджених. Згідно з виборчим законодавством до 2014 року, усі громадяни, які були засуджені до позбавлення волі, автоматично втрачали і активне, й пасивне виборче право незалежно від тяжкості злочину та терміну покарання. Це було саме тим типом «автоматичного і недиференційованого позбавлення виборчих прав», який ЄСПЛ визнав порушенням Конвенції в справі «Хірт». Після рішення у цій справі та інших подібних рішень ЄСПЛ, в українському законодавстві почалися зміни: у 2014 році було внесено зміни до Закону «Про вибори народних депутатів України», які скасували автоматичне позбавлення активного виборчого права для всіх категорій засуджених. У 2019–2020 роках були прийняті Виборчий кодекс України та інші нормативні акти, які закріпили новий підхід:

особи, засуджені до позбавлення волі, зберігають право голосу (активне виборче право), але тимчасово втрачають право бути обраними (пасивне виборче право). Тобто нинішній стан українського законодавства щодо виборчих прав засуджених значно краще відповідає стандартам, встановленим у рішенні «Хірст».

Надання права голосу засудженим до позбавлення волі (хоча із практичними проблемами реалізації) є значним кроком вперед, який наближає українське законодавство до європейських стандартів. Диференційоване обмеження пасивного виборчого права також відповідає принципам, встановленим ЄСПЛ, оскільки воно пов'язане з тяжкістю злочину і не є абсолютним для всіх засуджених.

Водночас залишаються проблеми з практичною реалізацією виборчих прав засудженими, які потребують подальшого врегулювання для повної відповідності стандартам, встановленим у практиці ЄСПЛ.

За приклад візьмемо справу «Ранцев проти Кіпру та Росії» (*Rantsev v. Cyprus and Russia*, заява № 25965/04, рішення від 7 січня 2010 року): У цій справі суд розглядав питання, пов'язані з правообмеженнями та соціальною стигматизацією після судимості. ЄСПЛ підкреслив важливість забезпечення реінтеграції колишніх засуджених у суспільство. Важливо також відзначити паралелі між правообмеженнями після судимості та іншими формами обмежень прав громадян, такими, як люстрація та санкції. У справі «Полях та інші проти України» (*Polyakh and Others v. Ukraine*, заяви № 58812/15 та 4 інші, рішення від 17 жовтня 2019 року) ЄСПЛ розглядав питання застосування Закону «Про очищення влади». Суд визнав, що деякі аспекти люстраційного законодавства України порушують Конвенцію через надмірну широту застосування, відсутність індивідуального підходу та непропорційні наслідки для осіб, які підпадають під люстрацію. Цей підхід можна екстраполювати й на обмеження прав після судимості.

Замість висновку

Отже, згадана історія трьох засуджених із Євангелія нагадує нам про складність поняття справедливості в ремінісценціях до Великого Дня сьогоднішнього. Варавва отримав несподіване помилування, а двоє розбійників, розп'ятих по сторонах від Христа, представляють різні шляхи: один у покаятні здобув духовне звільнення, інший залишився озлобленим. Так і сучасне суспільство стоїть перед викликом: як збалансувати необхідність захисту суспільства з можливістю повноцінної ресоціалізації для тих, хто відбув покарання? До речі, за весь період з 1991 по 2022 рік загальна кількість осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, може становити близько 2–2,5 мільйона осіб! Це – приблизна оцінка, оскільки точні дані пов'язані зі змінами динаміки кримінальної політики, змінами законодавства, анексією Криму, COVID, війною та знаходженням частини територій поза адміністративним контролем держави.

Водночас зазначу, що за період з 1991 по 2022 рік кількість осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, зазнала значного зменшення. Якщо не помиляюсь, – це 130–150 тисяч у 1990-ті. Потім, на початку 2000-х років, кількість ув'язнених перевищувала 200 тисяч осіб, але до 2022 року ця цифра зменшилася до приблизно 48 тисяч.

Сумарно й маємо те, що вказав вище. Хоча додайте до цього ще членів родин засуджених (подружжя, діти) і ми отримаємо десь 4 мільйони осіб, які є потерпілими від системної постпенітенціарної стигматизації в державі.

Свого часу професор Олександр Козаченко розвивав концепцію так званого «кримінально-правового впливу», наголошуючи, що судимість не повинна бути довічним тавром для людини. Зокрема, він вказував на те, що існуючий інститут судимості часто стає інструментом додаткової стигматизації особи, яка вже відбула покарання; правообмеження, пов'язані із судимістю, суперечать принципу *non bis in idem* (заборона подвійного покарання за один злочин); сучасна концепція судимості не сприяє ресоціалізації осіб, які відбули покарання. Це також суперечить принципу соціальної ресоціалізації засуджених, закріпленому в міжнародних документах, таких, як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права ([стаття 14](#)). Згаданий вище Козаченко О. В. пропонував замінити традиційний інститут судимості більш гнучкою системою постпенітенціарного контролю. Проте всі пропозиції сьогодення є лише доктринальним тлумаченням.

Надалі система правообмежень, що накладаються на колишніх засуджених в Україні, значно суворіша, ніж у більшості країн ЄС, і часто суперечить позиції ЄСПЛ про необхідність співрозмірності та тимчасового характеру таких обмежень. Це вимагає постійного переосмислення та реформування з метою створення умов для справжнього виправлення та повернення до суспільства, а не нескінченного «розп'яття» людини за одного разу вчинену помилку.

Христос воскрес!